



Eruygur, Adilcan ve Aşçı, Ufuk Deniz (2024). Uygur İnançlarında Kadın-Şeytan İlişkilendirmesi ve Atasözleri, Masallar ve Koşuklardaki Yansımaları, *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 2024/24, s. 9-29.

UYGUR İNANÇLARINDA KADIN-ŞEYTAN İLİŞKİLENDİRMESİ VE ATASÖZLERİ, MASALLAR VE KOŞUKLARDAKİ YANSIMALARI

[Araştırma Makalesi / Research Article]

Adilcan ERUYGUR*

Ufuk Deniz AŞCI**

Geliş Tarihi: 05.07.2024

Kabul Tarihi: 06.10.2024

Öz

Bu makale, Uygur Türklerinin inanç sistemlerinde kadın ve şeytan ilişkilendirmesinin analizini ve bu ilişkilendirmenin Uygur atasözleri, masalları ve koşuklardaki yansımalarını ele almaktadır. Çalışma, Uygur halkının mitolojik ve dini inançlarının kadına dair tutumlarını nasıl şekillendirdiğini ve bu tutumların halk edebiyatında nasıl temsil edildiğini araştırmaktadır. Literatür taraması ve metin analizi yöntemleri kullanılarak elde edilen veriler, kültürel dilbilim çerçevesinde yorumlanmıştır. Uygur Türklerinin tarih boyunca benimsediği Şamanizm, Budizm, Maniheizm ve İslamiyet gibi dinlerin etkisiyle kadının şeytanla ilişkilendirilmesi, toplumsal algılar ve dini inançların bir yansıması olarak ortaya çıkmıştır. Uygur mitolojisinde Albıs, Alkarısı, Arçura, Cadılar, Cinler, Ecinni, Kempir, Peri, Mıstan ve Yalmavuz gibi kötülüğü temsil eden varlıklar genellikle kadın formunda tasvir edilmiştir. Uygur halk edebiyatında kadın-şeytan ilişkilendirilmesi, atasözleri, masallar ve halk koşuklarında sıkça karşımıza çıkar. Bu atasözleri ve edebi eserler, kadının kurnaz, manipülatif ve tehlikeli olarak tasvir edilmesini pekiştirir. Çalışma, kadın-şeytan ilişkilendirmenin Uygur kültüründeki toplumsal cinsiyet rollerinin ve dini inanışların dilsel ve edebi yansımalarını derinlemesine analiz ederek, Uygur kültürünün zenginliğini ve derinliğini daha iyi anlamamıza katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Uygur Türkleri, Kadın, Şeytan, Toplumsal Cinsiyet, Atasözleri.

THE WOMAN-DEVIL RELATIONSHIP IN UYGUR BELIEFS AND ITS REFLECTIONS IN PROVERBS, TALES AND BALLADS

Abstract

This article examines the association of woman and devil in the belief systems of Uyghur Turks and the reflections of this association in Uyghur proverbs, tales and koshuks (Ballad). The study investigates how the mythological and religious beliefs of the Uyghur people shape their attitudes towards women and how these attitudes are represented in folk literature. The data obtained through literature review and textual analysis have been interpreted within the framework of cultural linguistics. Under the influence of religions such as Shamanism, Buddhism, Manichaeism and Islam that Uyghur Turks have adopted throughout history, the association of women with the devil has emerged as a reflection of social perceptions and religious beliefs. In Uyghur mythology, beings representing evil such as Albıs, Alkarısı, Arçura, Witches, Djinn, Ecinni, Kempir, Fairy, Mıstan and Yalmavuz are usually depicted in female form. In Uyghur folk literature, the woman-evil association is frequently found in proverbs, tales and ballads. These proverbs and literary works reinforce the portrayal of women as cunning, manipulative and dangerous. The study aims to

* Dr., Selçuk Üniversitesi, e-posta: adilcan.eruygur@selcuk.edu.tr

Orcid: 0000-0001-8156-004X

**Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-posta:

ufukdenizasci@selcuk.edu.tr

Orcid: 0000-0002-3964-7253

contribute to our understanding of the richness and depth of Uyghur culture by analyzing in depth the linguistic and literary reflections of gender roles and religious beliefs in Uyghur culture.

Keywords: Uyghur Turks, Women, Demons, Social Gender, Proverbs.

Giriş

Türk dünyasının köklü kültürlerinden birini oluşturan Uygur Türkleri, tarih boyunca zengin bir inanç sistemi ve edebi birikim geliştirmişlerdir. Bu inanç sistemi ve edebi birikim, toplumsal cinsiyet rolleri ve semboller aracılığıyla şekillenmiş, kültürel kimlik ve toplumsal yapıyı derinden etkilemiştir. Uygur kültüründe kadın figürünün şeytanla ilişkilendirilmesi, tarih boyunca mitler, halk masalları, koşuklar, atasözleri ve dini inanışlarla günümüze kadar ulaşan bir olgu olarak dikkat çeker. Bu ilişkilendirme, kadınların toplumsal rollerini ve statülerini belirleyen güçlü bir sembolik anlatıdır ve onların toplumsal ve dinî hayattaki yerlerini sınırlandırmak için kullanılmıştır. Bu durum, dilsel ifadeler ve edebi eserlerde de kendini gösterir.

Bu makalede, Uygur Türklerinin inanç sistemlerinde kadın ile şeytan ve türevlerinin ilişkilendirilmesinin analizi ve bu ilişkilendirmenin Uygur halk edebiyatındaki yansımaları ele alınacaktır. Kadın ve şeytan arasındaki bu sembolik ilişkilendirme, toplumsal cinsiyet rollerinin, dini inanışların ve dilsel ifadelerin bir yansıması olarak incelenecektir. Uygur Türkçesinde kadın ve şeytan ilişkilendirmesine dair atasözleri, bu ilişkinin kökenlerini ve toplumsal algılar üzerindeki etkilerini anlamamıza yardımcı olacaktır. Aynı zamanda, bu dilsel ifadelerin Uygur halk edebiyatındaki yansımaları halk masalları ve koşukları üzerinden ele alınarak incelenecektir.

Uygur halk edebiyatında kadın ve şeytan ilişkilendirmesi sıkça rastlanan bir tema olarak karşımıza çıkar. Halk masalları ve koşuklarda kadın figürü, şeytani güçlerle bağlantılı olarak tasvir edilir. Bu anlatılar, toplumsal cinsiyet rollerinin pekiştirilmesinde ve kadınların toplumdaki yerlerinin belirlenmesinde önemli bir rol oynar. Bu araştırma, Uygur Türklerinin inanç sistemlerinde kadın ve şeytan ilişkilendirmesinin tarihsel ve kültürel kökenlerini ortaya koyarak bu ilişkilendirmenin dilsel ve edebi yansımalarını analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda, toplumsal cinsiyet rolleri, dini inanışlar ve kültürel semboller gibi unsurların nasıl bir araya geldiği ve Uygur halk edebiyatında nasıl ifade bulunduğu incelenecektir. Elde edilen bulgular, Uygur kültürünün zenginliğini ve derinliğini daha iyi anlamamıza katkı sağlayacak ve kültür dilbilim perspektifinden yeni bakış açıları sunacaktır. Ayrıca, bu çalışma kültürel sembollerin ve dilsel ifadelerin toplumsal yapıları nasıl şekillendirdiğini ve bu yapıların edebi eserler aracılığıyla nasıl aktarıldığını göstermeyi amaçlamaktadır. Bu sayede, Uygur Türklerinin kültürel ve edebi mirası daha kapsamlı bir şekilde anlaşılacak ve bu mirasın günümüz toplumu üzerindeki etkileri daha iyi değerlendirilecektir.

1. Yöntem

Bu çalışmada, Uygur Türklerinin inanç sistemlerinde kadın ve şeytan ilişkilendirmesinin tahlili ve Uygur halk edebiyatındaki yansımaları, nitel araştırma yöntemleri kullanılarak incelenmiştir. Araştırmanın temel veri toplama yöntemi, literatür taraması ve metin analizidir. Bu amaçla Yeni Uygur Türkçesiyle Adil Muhemmet ve Rozimuhemmet Mutellip (2016) tarafından hazırlanan “Uygur Halk Mağal Temsilliri” (Uygur Halk Atasözleri) kitabından alınan atasözleri, “Akıllı Batur” ve “Üç Kaplan Adam ve Yalmavuz”, “Köpek ve Kartal”, “Sinekler Nasıl Oldu?” adlı halk masalları ve koşuklar analiz edilerek kadın ve şeytan figürlerinin temsilleri ve bu temsillerin dilsel ve edebi yansımaları değerlendirilmiştir. Metin analizinde, içerik analizi ve söylem analizi teknikleri kullanılarak, bu figürlerin dilsel ve kültürel kodları çözümlenmiştir. Ayrıca, mevcut akademik çalışmalar ve kaynaklar incelenerek Uygur Türklerinin kültüründeki inanç sistemlerinin tarihsel gelişimi ve kadın-

şeytan ilişkilendirmesinin kökenleri üzerinde durulmuştur. Elde edilen veriler, kültür dil bilim çerçevesinde yorumlanarak kadın ve şeytan ilişkilendirmesinin Uygur Türkleri toplumundaki yeri ve etkileri analiz edilmiştir. Bu süreçte kültürel normlar, toplumsal cinsiyet rolleri ve inanç sistemlerinin dilsel ifadeleri arasındaki bağlantılar ortaya konulmuştur.

2. Kadın-Şeytan İlişkilendirilmesinin Tarihsel ve Kültürel Kökenleri

2.1. Uygur Türklerinin İnanç Sistemlerinde Kadın ve Şeytan

Uygur Türklerinin ahlaki değer yargıları ve dinî inanç sistemlerinde, kadınlar sıkça şeytan gibi kötü güçler, ruhlar ve varlıklarla ilişkilendirilmiş ve bu kötü güçlerin ta kendisi olarak görülmüştür. Bu kötü güçlerin en yaygın temsilcisi “şeytan” ve türevleridir. Şeytan, farklı dönemlerde ve kültürlerde farklı isimlerle anılmıştır ve Türk halk kültüründe insanların karar verme süreçlerini etkileyen soyut bir varlık olarak kabul edilir (Çobanoğlu, 2009: 269-270). Şeytan kelimesi, “yüz çevirmek” veya “öfkesinden kudurmak” anlamlarına gelen köklerden türemiştir ve İbranice “düşman” veya “suçlayan” anlamına gelen “stn” kökünden geldiği düşünülür (Çelebi, 2010: 99-101). Kur’an’da şeytan, kötü insanlar veya insanın güdülerini olarak geçer (İslamoğlu 2020). Türkçede şeytan kavramı, Karahanlı Türkçesinde görülmüş ve Eski Türkçede birçok kelime ile ifade edilmiştir. Bu kelimeler arasında *ıçgek*, *özüt* ve *yek* gibi terimler bulunur ve çoğu Budist-Maniheizm inançlarının etkisiyle Sanskritçeden alınmıştır (Yıldız, 2013: 216).

Azâzîl, Albastı ve Yalmavuz gibi varlıklar da şeytanın türevlerindedir. Azâzîl, İslâmî literatürde şeytan veya İblis'in bir diğer adı olarak kullanılırken (Tuğ, 1991: 311), Albastı, Türk inanç sisteminde genellikle lohusa kadınlara dayanan, onların psikolojik sorun yaşamalarına ve hatta ölmelerine sebep olan kötücül 'kadın' ruh olarak telakki edilir. Bu ruh bütün Türklerde dişidir; hoppa, hilekâr ve yalancıdır (Türker, 2008: 29). “Şahzade Nurdıyar” ve “Yalmavuz ve Sodigernin Kızı” adlı Uygur masallarında Albastı'nın cinsiyet bakımından diş olduğu vurgulanır (İnayet, 2010: 47).

Türk kavimlerinden biri olan Uygurlar İslamiyet'i kabul etmeden önce, sırasıyla Şamanizm, Maniheizm, Budizm ve Hıristiyanlığa inanmıştır. Özellikle Şamanizm, Maniheizm, Budizm ve İslamiyet gibi farklı dinler, Uygur Türklerinin inanç ve değer sistemlerinde önemli rol oynamıştır. Bu dinlerin etkisiyle toplumda yaşanan dönüşüm süreçleri, kültürel ve dinî açıdan zengin bir mirasın oluşmasına katkıda bulunmuştur (Habibullah, 2000: 389-390).

Uygur Türklerinin erken dönem inanç sistemlerinde Şamanizm önemli bir yer tutmuştur. Şamanizm, doğaüstü güçlerle iletişim kurabilen ve topluluklarına rehberlik eden şamanlarıyla bilinir. Bu şamanlar arasında kadın şamanlar da önemli roller üstlenmiştir (İnan, 1976: 8). Kadın şamanlar, doğaüstü dünyayla bağlantı kurma yetenekleriyle hem koruyucu hem de zararlı ruhlarla ilişkilendirilmişlerdir. Koruyucu rolüyle kadın şamanlar, topluluklarının sağlık ve refahını koruma, hastalıkları iyileştirme ve kötü ruhları uzaklaştırma görevlerini üstlenmiştir. Bunun yanı sıra, doğaüstü dünyayla olan derin bağlantıları nedeniyle, bazen zararlı ruhlarla da ilişkilendirilmiş ve bu ruhların etkilerini kontrol altına alma sorumluluğu taşımışlardır (URL -1).

Şamanist inançlarda kötü ruhlar ve şeytan figürleri, insanların hayatına zarar veren varlıklar olarak kabul edilmiştir. Bu varlıklar hastalık, felaket ve diğer olumsuz olayların kaynağı olarak görülmüştür. Şamanlar, özellikle kadın şamanlar, kötü ruhlarla başa çıkma ve topluluklarını koruma görevini üstlenmişlerdir. Ritüel ve ayinler aracılığıyla kötü ruhları uzaklaştırmaya, yatıştırmaya veya kontrol altına almaya çalışmışlardır. Kadın şamanlar bu süreçte hem manevi rehber hem de koruyucu olarak toplumda saygı görmüşlerdir. Şamanist inanç sisteminde kadınların doğaüstü güçlerle olan bağlantısı, onların hem saygı duyulan hem de bazen korkulan figürler olarak algılanmasına neden olmuştur. Bu dinamik,

Uygur Türklerinin mitolojik ve kültürel anlatılarında kadın-şeytan ilişkilendirmesinin temellerini oluşturmuştur. Uygur Şamanizm'inde, albastılar genellikle beyaz elbiseli yaşlı kadın veya beyaz keçi şeklinde görünerek loğusa kadınlara ve bebeklere zarar verirler. Cinler ise "temiz cin" ve "pis cin" olarak ikiye ayrılır; pis cinler beyaz saçlı yaşlı kadın, beyaz keçi veya ateş şeklinde görünür ve yine kadınlara ve çocuklara zarar verirler (İnayet, 2009: 4).

Bu inanç ve ritüeller, kadınların kötü ruhlarla sıkı bir ilişki içinde görülmesine ve bu ilişki üzerinden toplumsal cinsiyet rollerinin şekillenmesine yol açmıştır. Uygur Türklerinin tarih boyunca benimsediği yabancı din arasında, Hindistan kökenli Budizm, onları en çok etkileyen inanç sistemlerinden biri olmuştur. Budizm'in en belirgin özelliği, üstün bir varlığa tapmayı içermemesi ve her şeyin serbestçe incelenmesi ve denenmesi esasına dayanan bir öğretidir veya felsefe niteliğine haiz olmasıdır (Turan, 1994: 104).

Budizm'de kadınların kötü varlıklar ya da şeytanlarla ilişkilendirilmesi, bazı metinler ve öğretiler aracılığıyla arzu ve dünyevi bağların kaynağı olarak resmedilmeleri üzerinden görülür. Budizm, arzu ve dünyevi bağlardan kurtulmayı öğrettiği için, kadın figürleri bazen bu bağların sembolü olarak gösterilir ve ruhsal pratiğin önündeki engellerden biri olarak algılanır. Budist mitolojisinde Mara, aydınlanmayı engelleyen bir şeytan figürü olarak, bazen kadın biçiminde Buda'yı baştan çıkarmaya çalışır, bu da kadınların ruhsal ilerleme için bir engel olarak görülmesine neden olur (Faure, 2009: 99-100). Ayrıca, samsara döngüsünde kadınlar arzu ve bağlılığın temsilcisi olarak resmedilir, bu da onların ruhsal özgürlüğe ulaşmada bir engel olarak algılanmasına yol açar. Mitolojik anlatılarda ve halk hikâyelerinde kadınlar bazen şeytani varlıklar veya kötü ruhlar olarak tasvir edilir, bu da kültürel ve dini bağlamlarda kadınların negatif algılanmasına katkıda bulunur. Bu tür tasvirler, kadınların doğrudan kötü varlıklar olarak görülmesinden ziyade, ruhsal ilerlemenin önündeki potansiyel engeller olarak algılanmasına dayanır (Susan, 1991: 95).

Eski Uygurca metinlerden olan *Altun Yaruk*'ta (Kaya, 1994), yılan, şeytan ve kadın arasında çeşitli ilişkiler kurulur. Bu metinlerde yılan, kozmik suyun üzerinde oturur ve ölümsüzlük ile ilişkilendirilir. Sürekli yeniden doğar ve doğurganlık ile bilgiyi sembolize eder. Şeytan da aynı şekilde doğurgandır ve bu yönüyle yılanla özdeşleştirilir. Kadın da doğurgan olduğu için şeytan ve yılanla aynı niteliğe sahiptir. Kadın, doğum ve ölüm döngüsünün devamlılığını sağlayarak hayatın sürekliliğine katkıda bulunur. Ancak, canlılar cehaletleri nedeniyle doğum ve ölüm döngüsü içinde tekrar tekrar doğarlar. Kadın, bu döngünün devamını sağlayan bir sembol olarak görülür, çünkü kadın olmasaydı bu döngü meydana gelmezdi. Budist Uygur metinlerinde, kötü kadının bir yılan bedeninde cisimleşmesi önemlidir çünkü kötülük yapan kadın, kötü ruhu nedeniyle şeytanla ilişkilendirilir ve ceza olarak yılan bedeninde yeniden doğar. Eski Uygur metinlerinde kadın, doğurganlık bakımından şeytanla ilişkilendirilirken, aynı zamanda şehvet ve baştan çıkarıcılık unsurlarıyla da özdeşleştirilir. Güzelliğiyle hırslı, cinsel yönüyle zincir, aşâğılık ve hastalıklı bir varlık olarak görülen kadının tuzağına erkek düşmez ve bu yüzden kadın aşâğı dünyasında kalır. Bu nedenle, kadına bağlanmak günahdır (Tokyürek, 2016: 305-308).

Uygur Türklerinin inanç dünyasının hem Maniheizm hem de Budizm öğretileri ve inanç esaslarıyla iç içe olduğunu belirtmekte fayda var. Bu öğretiler kültürü de etkilediği için eski Türk topluluklarında kadın algısı ve kadının toplumsal konumu da değişmeye başlamıştır. Nitekim Budizm, kadınları temelden dışlamayan bir din olmasına rağmen öğretilerinde cinsiyet ayrımcılığını açıkça göstermektedir (Kuzakçı, 2018: 66).

Maniheizm, Uygur Türklerinin inanç sistemlerinde önemli bir yer tutmuştur. Göktürklerin Budizm'i kabul etmelerinden yaklaşık iki yüzyıl sonra, 763 yılında Uygur Kağanı Böğü (760-780) Mani dinine geçti ve bu din Türkler arasında yayılmaya başladı. Maniheizm adıyla bilinen bu din, madde ve ruhu esas alan bir ikilik üzerine kuruludur. Ana teması, iyilik ve

kötülük arasındaki zıtlıktır. İyilik ışık ve ruhla, kötülük ise karanlık ve bedenle özdeşleştirilir. Evren, iyilik ve kötülüğün; insan ise ruh ve bedenin karışımı olarak görülür. Maniheizme göre, insanlar “aşk, inanç, yetkinlik, sabır ve hikmet” gibi beş erdemle kötülüğe karşı koyabilirlerdi. İbadetler arasında güneş ve aya dua etmek ve oruç tutmak da yer almaktadır (Turan, 1994: 105).

Maniheizmde Havva imajı olumlu nitelikler içermez. Bu inanç sisteminde, kötülüğü temsil eden karanlık âlemi ile iyiliği temsil eden ışık âlemi olmak üzere iki zıt dünya vardır. Işık âlemi güzellik, saflık ve temizlikle dolu bir evreni ifade ederken, karanlık âlemi çamur, pislik ve aşılmaz engellerle dolu bir âlemi temsil eder (Nedim, 1994: 400-404). Karanlık âlemin hükümdarı, Karanlık Âlemin Kralı, şeytan, Ahrimen, Şimnu, Büyük Arkon, Karanlık Prensi, Madde ve Kötülük gibi isimlerle anılır. Karanlık Prensi, Işık Âlemi'ne karşı iki şeytan yaratır: Aşgalun (veya Saklas) ve Namrael. Bu iki şeytanın birleşmesinden Âdem ve Havva doğar ve böylece ilk erkek ve kadın yaratılmış olur. Bu yaratım süreci, ışık hükümdarı tarafından değil, karanlık güçler tarafından gerçekleştirilir (Asmussen, 1975: 16).

İnsanın bedenini oluşturan madde kötülük ilkesine, bedenin sahip olduğu suret ise ışık ilkesine dayanmaktadır. Karanlık güçlerin amacı, ışık elementlerini bedene hapsederek Işık Âlemi'nin kurtarıcı etkisini yok etmektir. Işık Âlemi, insanlığı doğru yola yönlendirmek için Muhteşem İsa'yı gönderir. İsa, Âdem'e insan yaratılmadan önceki durumu ve ışığın önemini anlatır, Havva'dan uzak durmasını emreder. Ancak, Havva karanlık bir güç olan Arkon'la ilişkiye girer ve Kabil doğar. Kabil annesi Havva ile birlikte olur ve Arkon, Havva'yı Âdem'i baştan çıkarması için teşvik eder. Sonuç olarak Âdem ve Havva'nın çocuğu aydınlık bir yüze sahip olur. Kötü güçler bu çocuğu yok etmeye çalışırken, Âdem Işık Tanrısına dua eder ve çocuğa Şit adını verir. Arkon, Havva'yı bir kez daha Âdem'i baştan çıkarması için kışkırtır ancak Şit, Âdem'i nur ve hikmet âliminin yanına götürür. Havva ve diğer çocukları cehennemde kalırlar (Nedim, 1994: 402-404).

Maniheizmde kurtuluş imgesi olan Muhteşem İsa, beş ilahi unsuru (ilahi akıl, ilahi anlayış, ilahi his, ilahi şuur ve ilahi mantık) özgürleştirmek ve beş günahkâr unsuru (şeytani akıl, şeytani anlayış, şeytani his, şeytani bilinç ve şeytani mantık) mahkûm etmekle görevlidir. Şeytani güçlerin kontrolü sona erdiğinde, sevgi, iman, sabır, kanaat ve basiretten oluşan beş erdem ortaya çıkar. Bu erdemler, ilahi ruha güç verir ve günahın isyankâr eylemlerine karşı savaşır. Sonuçta, şeytani güçlerin kontrolündeki beden serbest kalır ve “yeni bir insan” ortaya çıkar. Kurtuluşa kavuşamayanlar ise eski insan olarak yaşamaya devam eder (Beduhn, 1995: 514).

Maniheizmde, Âdem ile Havva'nın ilişkisinden Şit'in doğduğuna, Havva'nın karanlık güçlerle ilişkisinden başka çocukların da doğduğuna inanılır. Bilgelik önce Âdem'e, sonra Şit'e verilir. Havva'nın Âdem'den daha az ışığa sahip olduğu ve karanlık güçlerle olan ilişkisi nedeniyle hakikatten mahrum kaldığı söylenir (Alıcı, 2018: 329-334). Maniheizmde Havva, kötü ruhlu bir kadın olarak tasvir edilir ve ona olumsuz nitelikler yüklenir. Âdem ışık cennetine girerken, Havva karanlığın cehennemine girer. Âdem'in cennete girmesi ve Havva'nın cehenneme gitmesi, Mani'nin Tevrat'taki Havva imgesine atıfta bulunduğunu düşündürülebilir. Maniheizmde Havva'nın insandan daha az ışığa sahip olduğu ve karanlık güçlere hizmet eden bir imge olarak nitelendirildiği vurgulanır.

İslamiyet'in Türkler tarafından devlet dini olarak kabul edilmesi 10. yüzyılda, Karahanlı devleti (840-1212) döneminde gerçekleşmiştir. Doğu Türkistan'ın İslamlaşmasını sağlayan Karahanlı devletinin hükümdarı Saltuk Buğra Han'ın (ö. 955) Müslüman olmasıyla, hanlığa bağlı bireysel Müslümanlara artık dinlerini açıkça uygulama ve çevrelerine tebliğ etme fırsatı verilmiştir. Buğra Han zaman içinde Kaşgar, Yarkent, Aksu, Balsagun ve diğer bölgelerde İslam'ı yaymak için büyük çaba sarf etmiştir. Daha sonra Budist Uygurlar ve

Yedisu'nun Şamanist Karlukları ile mücadeleye girerek onların İslam'ı kabul etmelerini sağlamak için çalışmıştır (Almas, 2013: 232-237).

Uygur Türklerinin İslamiyet'i kabul etmeleri, onların dinî, kültürel ve sosyal yapılarında köklü değişikliklere yol açmıştır. İslamiyet, Uygur toplumunun kimliğinin şekillenmesinde büyük bir rol oynamış ve bu toplumun İslam medeniyetine önemli katkılarda bulunmasını sağlamıştır. Bu dini dönüşüm, Uygur kültürünün ve medeniyetinin zenginleşmesine katkıda bulunmuş ve Uygur Türklerinin İslam dünyasında önemli bir konuma sahip olmalarını sağlamıştır.

İslamiyet'te kadınla şeytan arasındaki ilişki, diğer bir ifadeyle kadının şeytanla ilişkilendirilmesi varoluşsal yani ontolojik bir sorundur. İslam açısından kadının ne olduğu, mahiyeti ve özellikleri hakkında en güvenilir ipuçları Kur'an ve hadisler vermektedir. O halde öncelikle kadının, özellikle de insanın yaratılışıyla ilgili Kur'an'daki ayetlere, hadis kitaplarına ve tefsir kaynaklarına kısaca bakmakta fayda vardır.

Kur'an'da kadınların doğrudan şeytanla ilişkilendirildiğine dair bir ifade bulunmaz. Ancak, bazı ayetlerde kadınların çekiciliği ve fitne kaynağı olabileceği dolaylı olarak ele alınır. Örneğin, Yusuf Suresi 23-24'te Züleyha'nın Yusuf'u baştan çıkarma girişimi ve A'raf Suresi 20-22'de Âdem ve Havva kıssasında kadınların çekiciliğinin fitneye yol açabileceği işlenir. Bu ayetlerde kadınların şeytanla doğrudan bir bağlantısı kurulmaz. Kadınla ilgili olumsuz algı ve düşüncelerin Türkler tarafından benimsenmesinde Kur'an ve doğru olarak betimlenen hadisler de olmamasına rağmen "İslam'a" dâhil edilen bu görüşlerin önemli yeri vardır. Bu görüşlerin kaynağının İsrailiyat ve Mesihhiyat olduğu söylenmektedir (Taslaman, 2019: 11).

Yahudi ve Hristiyan geleneklerinde, Aden Bahçesi hikâyesine dayanarak insanın yılanın kışkırtmasıyla elde ettiği bilginin (cinsellik) onun cennetten düşüşüne neden olan yanıltıcı bilgi olarak kabul edildiği anlatılır. Yılan, fiziksel olarak zehirli ve tehlikeli olarak görülürken, sembolik olarak kurnaz ve ayartıcı bir yaratık olarak algılanmış ve özellikle Hristiyan inancında kötülüklerin kaynağı olarak kabul edilen şeytanla ilişkilendirilmiştir (Gürkan 2013: 528). Yılanın çok uzun yaşama özelliği olduğu söylenir. Arapçada yılan "uzun yaşayan" anlamında hayye kelimesiyle mukayese edilir. Havva ismiyle ile Hayye isminin sesteş olması Havva ile yılan arasında bağlantı kurulmasına neden olmuştur.

Yahudi mitolojisine göre, Tanrı ilk olarak Âdem'i yarattı, ancak aynı anda yarattığı dişi partneri Lilith, itaat etmeyerek isyan etti. Lilith, Âdem'e boyun eğmedi, hatta ona isyan ederek yasak meyveyi yedirdi. Bu nedenle Lilith, ilk yaratılan dişi insanın şeytanı olarak kabul edilir. Yani kadın şeytandır, şeytan kadındır. Tanrı, Âdem'in yalnız kalmaması için onun kaburgasının 13. kemiğinden Havva'yı yarattı, ancak 13. kaburga olduğu için uğursuz kabul edilir. Havva ise Lilith'in isyanını taklit etmeyerek Âdem'e tamamen boyun eğdi. Bu mitolojiye göre, ölümün yaratılmasının sebebi ise şeytanın, eski ahitte kötülüğün yaratıcısı olarak görülmesidir (URL-2). İlahiyatçı İslamoğlu'na göre (2020) Yahudi mitolojisinde ya da Tevrat'taki Yaratılış kıssasında kadının yaratılışıyla ilgili bu içerik sonraki dönemlerde Müslümanların tefsir kitaplarında yer alır (URL-3).

Kadının "kaburga kemiği gibi" olması aslında kadının ontolojisi yani kadının varlığıyla ilgilidir. Başka bir deyişle kadının ne olduğuyla ilgili konudur. Kadının varlık ve ne olduğu insanın kadın algısını ve telakkisini belirleyen ve biçimlendiren can alıcı konudur. Dolayısıyla kadının "kaburga kemiği gibi" olması da Müslümanların kadın algısını ve telakkisini biçimlendiren en önemli konudur. Kadının bu varlık telakkisi ve algısı doğal olarak şunları beraberinde getirebilir: kadın düzeltilemez eğrilik vassafına sahiptir, kadını düzeltmek ve onu manevi açıdan ıslah etmeye kalkmak boşunadır. Kadın yapısındaki eğrilik ahlaki açıdan sorun içeren bir alanın olduğuna işaret eder. Kadının "kaburga kemiği gibi" olması kadınlardan ziyade erkekler dünyası için anlamlıdır (Taslaman, 2019: 14).

Kur'an'da insanın yaratılışıyla ilgili ayetler aynı zamanda insanın dünyaya iniş serüvenini de içerir. Kur'an'da anlatılan cennetten kovulma ve ilk günah hikâyesi, klasik tefsir eserlerinde de kadınları şeytanla iş birliği yapmakla suçlayan ifadeler ve deyimlerle yorumlanmıştır. Kadının ontolojik kötülüğü, Âdem'i yasak ağaca yaklaştırmış ve cennetten kovulmasına neden olmuştur. Müfessir Süddî'nin (ö. 750) yorumuna göre şeytan yılan kılığına bürünerek cennete girerek Havva'yı kandırmış ve Havva Âdem'i saptırmıştır. Böylece Havva'nın ayartması sonucunda Âdem yasağı çiğnemiştir (Berber, 2020: 48). Kadınların kocalarını aldatmalarını, Havva-şeytan iş birliğiyle ilişkilendiren ve bu iddiayı hadis rivayetleriyle destekleyen bazı geleneksel yorumlar bulunmaktadır. Söz konusu rivayet şu şekildedir: *Havva olmasaydı hiçbir kadın kocasını aldatmazdı* (URL-4). Fakat Kur'an'da kadın hiçbir şekilde şeytana öncelikle kanan ve yoldan çıkararak bir figür olarak geçmez. Kur'an, şeytanın Âdem ve Havva'yı kandırmasında suçun ikili bir şekilde işlendiğine vurgu yaparak ikil ifade tarzını kullanır (URL-5).

Hadislerde ve İslam literatüründeki rivayetlerde kadın ve şeytan arasındaki bağlantı, genellikle kadınların fitne kaynağı olabileceği ve şeytanın etkisi altında erkekleri saptırabileceği şeklinde ele alınır. Bu yorumlar, kadınların cazibesinin ve davranışlarının toplumda ahlaki ve dini düzeni bozabileceği endişesiyle şekillenir. Muslim (1968: 9), Tirmizî'nin (1992: 9) rivayet ettiği bir hadiste şöyle denir: *"Gerçekten de kadın, bazen size Şeytan gibi görünür ve Şeytan gibi gider. Sizden biri (hoşlandığı bir kadını) gördüğünde, kendi eşine dönmelidir. Çünkü bu, içindeki arzuyu giderir."* Bu ifade, kadınların cazibesinin erkekler için bir fitne kaynağı olabileceğini ve onların dikkatini dağıtarak ahlaki sınavdan geçmelerine neden olabileceğini belirtir. Tirmizî'nin (1992: 10) aktardığı rivayetlerde de aynı olay anlatılmaktadır, ancak lafızlarda bazı farklılıklar bulunsa da temel mana aynıdır. Bu rivayetlere göre, erkeğin (özellikle Hz. Peygamber'in) baştan çıkma olasılığı, kadının herhangi bir çaba harcamasına gerek olmadan ortaya çıkabilir. Ancak erkek, kadından hoşlanırsa, kadın şeytanla ilişkilendirilir ve erkeğe kendi eşine dönmesi tavsiye edilir, böylece potansiyel tehlikeyi önlemiş olur (Tuksal, 2012: 223).

Buhari (1992: 93) ve Muslim'in (1968: 97) rivayet ettiği başka bir hadiste ise şöyle denir: *"Ben benden sonra erkekler için kadınlardan daha zararlı bir fitne bırakmadım."* Kadınların yaratılışıyla ilgili olarak Allah'ın, şeytanın bu yaratılışı kendi tuzağı olarak gördüğü rivayet edilir. Hadislerde kadınlar şeytanın tuzakları olarak tanımlanır ve insanların Allah'a sığınmaları gerektiği vurgulanır. Hz. Muhammed de kadınların, iblisin en güçlü silahı olduğunu ifade etmiştir (Hanbel, 1982: 163). İslam literatüründe, kadının uğursuzluğu, fitne ve düşmanlık bağlamında ele alınır ve bu durum, kadının şeytanın misyonu ile özdeşleştirilmesine neden olur. Üstelik bu yorumlar genel bir hava içinde yapıldığı için, kadınların en iyileri bile bu genellemeden nasibini alır.

Hadis literatüründe adeta Havva'nın ismiyle özdeşleşen ve onu şeytanla iş birliği içinde resmeden 'ihamet' suçu genellikle kadın-şeytan ilişkisi bağlamında değerlendirilir. Havva'nın, geleneksel olarak, şeytanın kandırmasına ve günah işlemesine sebep olduğu anlatımlar, bu ilişkiyi vurgular. Bu bağlamda, Havva'nın ismi sıklıkla 'ihamet' ile özdeşleştirilir ve bu ilişki, kadın figürünün şeytanla ilişkilendirilmesiyle kültürel ve dini metinlerde sıkça tartışılır. İslam literatüründe, Havva'nın "ihamet" suçu, genellikle şeytanın vesvesesiyle Âdem'i yasak meyveyi yemeye teşvik etmesiyle ilişkilendirilir. Bu ihamet suçu, başta Buhârî, Muslim ve Ahmed ibn Hanbel gibi muhaddislerin eserlerinde, özellikle Ebu Hureyre'den rivayet edilen hadislerde yer alır. Rivayetlerin en kapsamlısı, Hemmam ibn Munebbih'in "Sahife" adlı eserinde bulunur ve şöyle der: *"İsrailoğulları olmasa idi yiyecek bozulmaz, et kokmazdı; Havva olmasa idi, hiçbir kadın kocasına ihamet etmezdi."* Bu metin, Muslim'in tahricinde aynen korunurken, Buhârî ve Ahmed ibn Hanbel'in eserlerinde küçük farklılıklarla nakledilmiştir (Tuksal, 2012: 92-94).

Tirmizî (1992: 41) ve İbn Mace'nin (1992: 87) aktardığı rivayet, hayızın şeytandan olduğunu belirtir ve bu durumun doğal bir süreç değil, murdarlıkla ilişkilendirilerek 'kötü' bir durum olarak algılandığını vurgular. Benzer şekilde, Ebü Davud'un (1992: 109) naklettiği rivayet¹de, istihazenin şeytanın darbesi olduğunu ifade eder. Tuksal (2012: 211) göre, bu rivayetler kadın-şeytan özdeşliğinin kabul gördüğünün ve dolayısıyla hayızın şeytanla ilişkilendirilmesinin sorun teşkil etmediğinin birer kanıtıdır.

Ataerkil kültür, toplumsal örgütlenmede erkek bedenini ve yaşam biçimini ideal ve resmi model olarak kabul eden bir sistemdir. Bu kültür, erkeklere ayrıcalıklar tanıırken kadınları sistematik olarak ezerek adaletsiz bir erkek egemenliği yaratır. Erkek egemenliği, toplumun tüm yetki pozisyonlarını erkeklere tahsis eder ve kadınları erkek standartlarına göre değerlendirir. Ataerkil kültür, erkek egemenliğini doğal ve normal kabul eder, erkekliği toplumsal cinsiyet yapısında kontrol edici bir güç olarak konumlandırır. Bu yapı, toplumsal değerleri erkeklikle ilişkilendirir ve erkeklik ideallerini övgüye değer ve arzu edilen olarak tanımlar. Kadınlar ise genellikle bu hiyerarşik düzende daha aşağıda konumlandırılır. Kadınların nesneleştirilmesi, onları erkeklerin işlerinde obje hâline getirir ve bilgi, farkındalık ve yaratıcılık haklarını sınırlar. Ataerkil düşünme biçimleri, kadınları ve erkekleri karşı karşıya getiren, hiyerarşik bir düşünce tarzını içerir.

İslamiyet'te kadının şeytanla ilişkilendirilmesinin yalnızca İsrailiyat ve Mesihhiyat unsurlardan etkilendiğini öne sürmek yeterli değildir. Konuyu daha kapsamlı anlamak için, Kur'an'ın indirildiği Arap toplumunun güçlü ataerkil kültürünü göz önünde bulundurmak gerekir. İslam'ın doğduğu ve geliştiği sosyo-kültürel yapı ataerkil bir karakter göstermektedir (Berktaş, 2000: 23). Ataerkillik, Arap ve Uygur Türkleri de dâhil olmak üzere, Türk toplumlarında günümüzde de devam etmektedir. Klasik İslam literatürlerinde, kadınlarla ilgili düşünce ve bu düşüncelerin pratik hayata yansımaları ataerkil izler taşır. Kadının doğrudan şeytanla ilişkilendirilip ikinci plana atılması İslam düşüncesinde etkilidir. Bu ataerkil düşünce, Kur'an ayetleri ve hadislerin yorumlanmasında önemli tesirlere sahiptir. Erkeklerin din alanında öne çıkması ve bilginin erkeklerin kontrolünde olması, kadının kimliği ve rolü üzerine münazaraların erkeklerce oluşturulmasına yol açmıştır. Kur'an tefsircilerinin yorumları, kadınların erkeklerin kaburga kemiğinden yaratıldıkları için erkeğe çok düşkün oldukları ve sıkı gözetim altında tutulmaları gerektiği sonucuna varmıştır (Öztürk, 2012: 82). Bu yorumlar, Tevrat'taki kadınla ilgili ifadelerle benzerlik göstermektedir ve kadının ikinci sınıf ontolojik bir varlık olduğu fikrini beslemiştir. Bu durum, kadının toplumsal hayatta görünmez olmasına yol açan dinamiklerden biri olmuştur (Berber, 2020: 47). Araştırmamız doğrultusunda, ataerkil kültürün bu etkileri hakkında kısa bir açıklama yapalım.

Ataerkil kültürde toplumsal yaşam, eril kodlarla yönlendirilir ve bu kodlar ilişkileri şekillendirir. Eril dilin her alanda hâkim olması, yaşamın her aşamasını etkileyerek kaçınılmaz bir toplumsallaşma sürecine yol açar. Çalışma hayatından dini ibadetlere, eğitimden aile ilişkilerine kadar her alana nüfuz eden eril zihniyet, kadının her yönden erkeğin tasarrufu altında olduğu bir anlayışı benimser. Ataerkil temelli toplumsallaşmada görülen cinsiyet ayrışması, erkek lehine oluşan bir hiyerarşiye yol açar (Ulutaş 2019: 268).

Ataerkillik, İslam dinini benimseyen toplumlarda da etkisini göstermiştir. Bu toplumlarda kadın imajı ve algısı, kendisine biçilen indirgemeci rolü kabul etmek zorunda kalmış ve toplumsal cinsiyet bağlamında ortaya çıkan erkek otoritesi karşısında edilgen konuma düşmüştür. Klasik İslam yorumlarında, kadın algısı Kur'an'daki kadın algısından farklıdır. Bu yorumlarda, kadın nesnel, fiziksel ve araçsal bir öteki olarak görülür. Bu yaklaşımlara göre kadın, erkeğin amacına hizmet eden bir araçtır. Kadın, asli gerçekliğinden uzaklaştırılmış bir varlık olarak bedeninden oluşan bir kullanım ve deneyim aracı hâline

gelir. Kadın, özü, ruhu ve yaşamı olarak değil, zaman ve mekânda bir nesne olarak vardır. Burada kadını anlamaya yönelik bir ilişkiden ziyade araçsal bir ilişki söz konusudur (Durmuşoğlu ve Kurt, 2008: 625-637). Örneğin, Âdem ve Havva'nın hikâyesi, ataerkil bir perspektiften kurgulanarak yorumlanmıştır. Havva'nın, eşi Âdem'i yasak meyveyi yemeye ikna etmesi ve ardından günahın sorumlusu olarak görülmesi, kadının sürekli olarak erkeğin kontrolüne ve yönetimine ihtiyaç duyan bir varlık olarak tasvir edildiğini gösterir.

Kutadgu Bilig'de (2019) de ataerkil anlayış, cinsiyetçi hegemonik bir bakış açısının izdüşümlerine rastlamak mümkündür (Demir 2021: 206). Kutadgu Bilig'de kadınların hane içinde konumlandırıldığı, hane içi toplumsal rollerin ve evliliklerin teşvik edildiği görülmektedir. Kadının sosyal prestiji, ev işleri, annelik rolü, evlenmeleri, iffetlerini korumakla ilişkilendirilir. Eserde erken evlenen, itaat eden, örf ve âdetlerine tabi olan kadın tipi övülürken, kadınlar için "dönek", "sözüne güvenilmez" (61/399), "ayartıcı, aldatıcı" (472/6122), "karga sesli" (38/77) gibi olumsuz ifadelerle rastlanır. Yapıtta kadınlar kamusal alanda temsil edilmekten ziyade, hane içi vazifeler, annelik, eşlik ve çocuk bakımı gibi toplumsal roller ile ön plana çıkar. Kadınlar varoluşsal olarak bağımsız bir varlık olarak değil erkeğe bağlı ve muhtaç durumda olan varlık imajında çizilmiştir. Namus ve iffet gibi kadın erkek için geçerli olacak vasıfların sadece kadınlar için söz konusu olduğu vurgulanır. Ataerkil düşünce sisteminin etkisiyle kadının cinsel saflığını vurgulamanın bir aracı olan namus, iktidar ilişkilerine dayalı bir hiyerarşiye dayalı kadın ve erkek arasında toplumsal bir ilişkiler ağı kurar. Kısacası Kutadgu Bilig'de erkeklik yüceltilmiş, kadınlara yönelik olumsuz benzetmeler yapılmıştır.

2.2. Uygur Türklerinin Mitolojisinde Kadın-Şeytan İlişkilendirmesi

Mitolojik zamanlardan itibaren tüm kültürlerde "iyi" ve "kötü" en temel karşıt kavramlar olarak kabul edilmiştir. Kötülüğün sembolü olan "şeytan" İslamiyet'le beraber Arapçadan Türkçeye geçmiştir. Ancak, Türkler daha önce "şeytan" yerine farklı isimler kullanmışlardır. Türk mitolojisinde kötülüğü, kötü ruhları, güçleri ve varlıkları temsil eden ve kadınlı ilişkilendirilen varlıklar arasında *Albıs*, *Alkarısı*, *Arçura*, *Cadılar*, *Cinler*, *Ecinni*, *Kempir*, *Peri*, *Mistan* ve *Yalmavuz* bulunur. *Albıs*, çirkin, güçlü bir cadı olarak; *Alkarısı*, lohusa kadınlara musallat olan bir varlık olarak; *Arçura*, orman cini olarak; *cadılar*, kötülük yapan kadın veya erkekler olarak; *cinler*, gizli varlıklar olarak; *Ecinni*, kadın görünüşünde olabilen kötü ruhlar olarak; *Kempir*, yaşlı, dev bir yaratık olarak; *Peri*, kötü ruhları temsil eden varlıklar olarak; *Mistan*, *cadı* olarak ve *Yalmavuz*, kötülüğü temsil eden dişi bir varlık olarak betimlenir. Bu varlıklar, kötülüğü ve şeytani nitelikleriyle Türk mitolojisinde önemli bir yer tutar. Uygur Türklerinin mitolojisinde kötülüğü, kötü ruhları, güçleri ve varlıkları temsil eden dişi veya kadınlı ilişkilendirilen kötü varlıklara kısaca değineceğiz.

Albıs, Türk ve Altay halk inancında ve kültüründe "cadı" manasına gelir. Çirkin, saçları dağınık, gözleri kanlı, uzun tırnaklı, uzun boylu, çok güçlü olarak betimlenir. Folklorik bir karakter olan *Albıs*'ı ve onun türevlerini betimleyen birçok öge içeriyor. *Albıs*, çeşitli mitolojilerde kötücül bir varlık olarak tasvir edilir. Fiziksel hususiyetleri arasında çirkin görünüm, kanlı gözler, uzun boylu, güçlü, dağınık saçlar, uzun tırnaklar ve iri gözler bulunur. *Albıs*'ın kötü niyetli olduğu ve kötülük yapmaktan zevk aldığı dile getirilir. Ayrıca, Sarı *Albıs* ve Kara *Albıs* gibi türevleri de tanımlanır. Sarı *Albıs*, sarışın bir kadın olarak tasvir edilirken, Kara *Albıs* daha esmer ve ciddi bir görünüme haizdir. Her bir türün farklı ziyanlar ve hastalıklar oluşturduğu vurgulanır (Karakurt, 2012: 66).

Alkarısı, Türk, Anadolu ve Altay halk inancında lohusa dönemindeki kadınlara ve atlara musallat olduğuna inanılan bir yaratıktır. Şamanizm'e dayanan efsaneye göre, *Alkarısı* lohusaların ve yeni doğmuş çocukların ciğerleriyle beslenir. Aynı zamanda *Albastı* hastalığına neden olduğuna inanılır ve *Albıs* adlı yaratıkla ilişkilidir. *Alkarısı*, *Lilith*'e benzer bir figürdür; *Lilith*'in *Âdem*'in ilk karısı olduğuna, *Âdem*'e tabi olmayı reddettiğine ve

lânetlendiğine inanılır. Çarşamba Karısı, Türkçede ‘saçı başı karmakarışık, üstü başı özensiz kadın’ manasında kullanılır ve zaman zaman Alkarısı’na tekabül eder. Çarşamba gecesi işe başlanırsa, evin çocuğunu herkesin gözü önünde alıp götüren kötücül bir kadın olarak betimlenir (Karakurt, 2012: 73-246).

Arçura, Türk ve Çuvaş mitolojisinde orman cini olarak bilinen kötücül bir varlıktır. Uzun saçlı, kara görünümlü, kıllarla kaplı, dört gözlü ve üç kollu-bacıklıdır. Zarar vermez, ancak insanlara bedenen zarar verebilir. Erkek veya kadın türleri bulunur ve rahatını bozmak tehlikelidir. Kurban ister ve insanları gıdıklayarak öldürdüğü iddiaları vardır. Kızıl gözlüdür ve gece at sırtında dolaşmayı sever. Şekil değiştirebilir ve çeşitli formlarda ortaya çıkabilir (Karakurt, 2012: 108).

Cadılar genellikle kötü ve yıkıcı olarak kabul edilir. Olaylara ve insanların hayatına zarar verebilir, acı çektirebilir, hastalık verebilir ve hatta öldürebilirler. Topluluk olarak yaşarlar ve genellikle kadınlardır. Cadı, Farsça kökenli bir sözcük olup, ilk olarak geceleyin gezerek insanlara kötülük ettiğine inanılan bir hayaleti ifade eder. İkinci anlamı ise, başkalarına zarar vermek maksadıyla kötülük yapan kadın ya da erkektir. Ayrıca, eski dilde kullanıldığında güzel gözlü bir insanı da ifade edebilir (Karakurt, 2012: 222).

Cin sözlükte “örtmek, örtünmek, gizli kalmak” manasındaki cenn kökünden türeyen bir isimdir ve tekili olan cinnî “örtülü ve gizli şey” anlamına gelir. Terim olarak “duyularla idrak edilemeyen, insanlar gibi şuur ve iradeye sahip bulunan, ilâhî emirlere uymakla yükümlü tutulan ve mümin ile kâfir gruplarından oluşan varlık türü” manasına gelir. İslam’da, semavi dinlerde bulunan bir ruhani yaratıktır. İslam inancına göre cinler ateşten yaratılmıştır, iradeleri vardır ve insanlar gibi çeşitli özelliklere sahiptirler. Türklerin Müslüman olmadan önceki inançlarına göre, dünya ruhlarla dolu ve doğanın her yerinde iyi ve kötü olmak üzere iki tür ruh bulunuyor. Tanrı Ülgen’in emrindeki iyi ruhlar, insanlara yardımcı olurken, Erlik’in emrindeki kötü ruhlar ise insanlara kötülük yapmakta ve hastalık göndermektedir. Erlik’in karanlık dünyasına mensup bu ruhlarla kara nemeler veya yekler denilmektedir ki yek Uygurca dinî metinlerde “şeytan” manasındadır. Öne çıkan iyi ruhlar arasında Yayık ve Ayısit bulunmakta, kötü ruhlar ise kavga, hastalık ve ölüm getirmektedir. Cin gibi bu kötü ruhlardan korunmak ve uzaklaştırmak için şamanlar devreye girerek hastalıkları iyileştirmek amacıyla ritüeller düzenlemiştir (Şahin, 1993: 5-8).

Uygur Türklerinin inançlarında cinler kadın ve erkektir. Cinlerin çoğu kadındır. Uygur bahşılar hastalara fal açtıklarında şöyle diyorlar: “Erkekler dişi bir cin tarafından, kadınlar ise erkek bir cin tarafından ele geçirilmiştir” (Karizi, 2015: 7-10). Günümüzde Uygur Türkleri arasında hala kızlar, kadınlar cine benzetilir.

Ecinni, Arapça “cin” kelimesinin çoğuludur ve Türkçede öcü ile özdeşleşmiştir. Müslüman Türk inançlarına göre, kötü bir ruh olan cin, kalabalık yerlerde yaşar ve kısa boylu, göze görünmeden büyüeyen bir varlık olarak tasvir edilir. Biçimsiz bir varlık haline gelebilir ve kadın görünüşünde de ortaya çıkabilir. Kocaman başları, tüyle kaplı bedenleri ve tersine duran ayakları vardır. Kış günlerinde evlere gelir, yemek yer; ancak ne kadar yerse yesin, yemek azalmaz. İnsanları çarparak öldürebilir, çarptığı insanın vücudu morarır ve bir süre sonra ölmesine neden olabilir. Türk, Altay ve Moğol halk kültüründe “Cin” olarak bilinir. “Çor vurması” veya “çor çarpması” gibi deyimler cinlere bağlı hastalıkları ifade eder. Bu durum genellikle ağız eğilmesi, kısmi felç veya us kaybı gibi durumlarla ilişkilendirilir. Çor aynı zamanda ruhsal hastalık anlamına da gelebilir. Bu kötü ruh bazen kadın kılığına girer ve kırmızı giysilerle betimlenir (Karakurt, 2012: 236-251).

Kempir, Türk ve Altay mitolojisinde adı geçen dev bir yaratıktır. Bu dev, insanın topuklarından kanını emer, onu yer altına götürüp tutsak eder ve acıkınca yer. Bazı hikâyelerde ağzından alevler saçtığı da anlatılır. Zulman Kempir ise dişi bir dev olarak sık sık masalarda geçer. Yalmavuz Kempir ise Kazak mitolojisinde yaşlı, çirkin bir kocakarı

olarak tasvir edilir. Ayrıca kempir sözcüğü, Yeni Uygur Türkçesinde yaşlı kadını ifade eder. Yeni Uygur Türkçesindeki 'Pire' kelimesinin kökü peridir ve peri dişi şeytanları ifade eder.

"Peri kelimesi "Tanrı, Ruh, Efendi" anlamındaki "Pir"den farklıdır. Uygur bahşılar arasında yayılan "Nekşi Sülayman" ve "Henzil Hüseyini" adlı el yazmalarında ve Muhammet Evaz Karakaşi'nin yazdığı "Macmuetul Ahkâm" adlı eski el yazmalarında kötü ruhları temsil eden ve hastalıklara neden olan cin, albastı ve divelere "peri" deniliyordu. "Pire" kelimesinin kullanımı açısından bakıldığında Uygurlar "Cin" terimini "pire" terimiyle birbirleri yerine kullanmıştır. Uygur bahşılarının pire masallarındaki beyitlerde pire albastıların cinsi olarak anılır (Karizi, 2015: 10- 18).

Mıstan ve Mite, Türk, Tatar ve Altay halk kültüründe ve mitolojisinde bir cadıyı temsil eden bir kavramdır. Pitsen veya Pistin adlı varlıkla bağlantılıdır. Mıstan, çirkin suratlı, yaşlı bir kadın olarak tasvir edilir ve insanların kanını emer veya kaçırıp yer. Aynı zamanda Mıstan Kempir adlı dev cadının annesi olarak anılabilir (Karakurt, 2012: 627).

Yalmavuz aynı zamanda Türk mitolojisinde kötülüğü temsil eden temel güçlerden biridir. Eset Sülayman'a göre, "yalmavuz" kelimesi "rüzgâr", "cin-albastı" manasındaki "yel" kelimesiyle "boynuz" manasındaki "müngüz" kelimesinin bir araya gelmesi ve ses değişikliğe maruz kalması neticesinde oluşmuştur. "Mañgus", "mañgadhay", "mañgay", "mañsihar" kelimelerindeki "mañ" kökü Altay dillerindeki şeytanla ilgili kelimelere eklenen "mañ" kelimesiyle ortaklığa haizdir. Dolayısıyla Moğol ve Mançu dillerindeki "mañgus" veya "mañgas", Türk lehçelerindeki "mavuz", "mağız", "müngüz" kelimesiyle aynıdır. Kelimenin başındaki "yal/yel", "cal/cel" kelimesinin kökü de "cin-albastı" anlamındaki "yel"dir. Albastı yarı insan, yarı hayvan şeklindeki iri yarı bir yaratık olup değişkenliğe sahiptir. Onun karakteristik özelliği insan eti yemek ve kanını içmektedir. Kurnaz ve hileci olup çok ruhludur. Albastı cinsiyet bakımından dişidir (Sülayman, 1994: 13).

Yukarıda ifade edildiği gibi Uygur Türklerinin mitolojisinde ve halk inancında kötülüğü temsil eden birçok varlık kadınla ilişkilendirilmiştir. Bu varlıklar genellikle dişi veya kadın formunda tasvir edilir ve kötülük ile tehlikeleri temsil eder. İslamiyet öncesi Uygur inançlarında "şeytan" kavramı farklı isimlerle anılırken, İslamiyet'in kabulü ile "şeytan" kelimesi Uygur Türkçesine geçmiştir. Bu durum, inanç sistemlerindeki dönüşümü ve İslamiyet'in etkisini gösterir. Uygur Türklerinin mitolojik varlıkları ve kötü ruhları, günümüzde hala Uygur halk edebiyatındaki eserlerde, özellikle atasözlerinde yer almaktadır.

3. Kadın-Şeytan İlişkilendirilmesinin Uygur Halk Edebiyatındaki Yansımaları

Uygur halk edebiyatında kadın-şeytan ilişkilendirilmesi, atasözleri, masallar ve halk koşuklarında sıkça karşımıza çıkmaktadır. Bu edebi eserlerde, kadınlar genellikle doğaüstü ve tehlikeli güçlerle bağlantılı olarak sunulmaktadır.

3.1. Kadın-Şeytan İlişkilendirilmesinin Uygur Atasözlerindeki Yansımaları

Uygur atasözleri, toplumun değerlerini, inançlarını ve yaşam tecrübelerini yansıtan kısa, özlü ifadelerdir. Atasözleri, halkın kültürel mirasını, sosyal normlarını ve dünya görüşünü gelecek nesillere aktarmada önemli bir rol oynar. Kadın ve şeytan ilişkisinin Uygur atasözlerinde yer alması, toplumun kadına bakış açısını ve cinsiyet rollerini açıkça ortaya koyar. Bu atasözleri, kadının tehlikeli, kurnaz ve kontrol edilmesi gereken bir varlık olarak görülmesini pekiştirir. Ataerkil yapı, bu atasözleri aracılığıyla yeniden üretilir ve nesiller boyunca aktarılır. Bu atasözlerinin dilbilimsel ve kültürel analizi, toplumun kadınlara karşı tutumlarını ve bu tutumların kökenlerini anlamak için önemli bir araçtır. Bu kapsamda toplam on üç atasözü değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

{1} نايال-ئەمر نىڭ شەيئىنى، ئەس نايالنىڭ ئويۇنچۇقى (MM, 2016: 74)

Ayal-erniñ şeytini, er ayalniñ oyunçuķi.

“Kadın-erkeğin şeytani, erkek kadının oyuncağıdır.”

Bu atasözü, iki bölümden oluşur ve kısa, özlü bir şekilde karşıt iki görüşü sunar. Şeytan" ve "oyuncak" kelimeleri arasındaki karşıtlık dikkat çekicidir. Bu, atasözünün etkileyici ve akılda kalıcı olmasını sağlar. "Şeytan" ve "oyuncak" kelimeleri mecazi anlamda kullanılarak, kadın ve erkeğin birbirleri üzerindeki etkilerini ve kontrol mekanizmalarını anlatır. Atasözünün ilk kısmında, kadın "şeytan" olarak tanımlanır. Bu, kadının kurnaz, manipülatif ve tehlikeli olabileceği anlamını taşır. Kadının bu şekilde tasvir edilmesi, kadının erkek üzerinde güçlü bir etkisi olduğunu ve bu etkinin olumsuz olabileceğini ima eder. Atasözünün ikinci kısmında ise erkek "oyuncak" olarak tanımlanır. Bu, erkeğin kadının elinde güçsüz, kontrol edilebilir ve yönlendirilebilir olduğunu belirtir. Erkeğin kadının oyununa gelen bir figür olarak sunulması, kadının manipülatif gücünü ve erkeğin bu güce karşı zayıflığını vurgular.

{2}بېشەم خوتۇندىن ئالۋاستى قورقار. (MM, 2016: 746)

Bişem hotundin alvasti kórkar.

“Kaprisli kadından albastı bile korkar.”

Bu atasözü, Uygur Türklerinin halk inancında kadının güçlü, etkili ve bazen korkutucu özelliklerini vurgular. Türk mitolojisinde Albastı, lohusalara ve bebeklere musallat olan tehlikeli bir ruh olarak bilinir. Kaprisli kadın ise zor, memnun edilmesi güç, inatçı bir karakteri temsil eder. Atasözü, kaprisli bir kadının ne kadar zorlayıcı ve korkutucu olabileceğini, hatta Albastı gibi doğüstü varlıkların bile böyle bir kadından çekineceğini vurgular. Bu, kadının toplumsal ve aile içindeki güçlü etkisini gösterir ve kaprisli kadınlarla başa çıkmanın zorluklarına dikkat çeker. Albastı ile kaprisli kadının karşılaştırılması, atasözünün mecazi anlatım gücünü ve abartma kullanarak dikkat çekiciliğini artırır.

{3}خوتۇننىڭ پىكرى شەيتانغا دەرس. (MM, 2016: 746)

Hotunniñ pikri şeytanğa ders.

“Kadın şeytana ders verir.”

Bu atasözü, kadının zekâsı ve kurnazlığını vurgular. İslamiyet ve diğer kültürlerde şeytan, kötülük ve hilekârlığın sembolü olarak kabul edilirken, kadının şeytana ders verebilecek kadar zeki ve kurnaz olması, onun toplumsal rolü ve algısı hakkında derin bir bakış sunar. Bu atasözü, kadının zekâsı ve kurnazlığının toplumsal ilişkilerde ve sosyal hayatta ne kadar etkili olduğunu gösterir. Aynı zamanda, kadınların bu özellikleri konusunda dikkatli olunması gerektiği mesajını verir. Kadını şeytanla karşılaştırmak, atasözünün mecazi anlatım gücünü ve abartma kullanarak dikkat çekici hale getirir. Kadının hilekârlıkla özdeşleştirilmesi, toplumsal stereotiplerin bir yansımasıdır ve bu algının pekişmesine katkıda bulunur. Bu özelliklerin hem olumlu hem de olumsuz yönleri vardır; kadının becerikliliği ve zekâsı övülürken, hilekârlıkla ilişkilendirilmesi eleştirilebilir.

{4}قىز ۋاقتىم، سۇلتان ۋاقتىم. خوتۇن ۋاقتىم، شەيتان ۋاقتىم. (MM, 2016: 766)

Kız vaқtim, sultan vaқtim. hotun vaқtim, şeytan vaқtim .

“Kızken sultandım, kadınken şeytan oldum.”

Bu atasözü, kadınların yaşamındaki evrelerin toplumsal algı ve değer yargılarıyla nasıl ilişkilendirildiğini ortaya koyar. Genç kızlık dönemi, genellikle güzellik, masumiyet ve potansiyel ile ilişkilendirilir; "sultan" kelimesi, bu dönemin parlak ve idealize edilen bir zaman olduğunu vurgular. Buna karşılık, kadınlık dönemi daha çok kurnazlık, hilekârlık ve olumsuz özelliklerle algılanır; şeytan kelimesi, bu değişimi simgeler. Atasözü, kadınların

farklı yaş ve durumlarda nasıl algılandığını, toplumsal yargıların ve stereotiplerin etkisini gösterir. Cinsiyet rollerinin ve toplumsal beklentilerin zamanla nasıl değiştiğini yansıtırken, kültürel bir eleştiri niteliği taşır ve bu yargıların adil olup olmadığını sorgular. Atasözündeki "sultan" ve "şeytan" ifadeleri mecazi bir anlatım ve abartma içerir, bu da mesajın etkili bir şekilde iletilmesini sağlar.

{5} ھازازۇل خوتۇننىڭ زىيالىقى بىلىنمەس (MM, 2016: 190)

Hazazul hotunniñ zibalığı bilinmes.

“Azâzîl kadının güzelliği anlaşılmaz.”

“Azâzîl” kadının güzelliği anlaşılmaz” atasözü, Azâzîl'in İslam mitolojisinde kibir ve isyancı simgeleyen bir melekten şeytana dönüşen bir varlık olarak bilinmesiyle bağlantılıdır. Bu atasözünde, kibirli ve isyankâr karakter özelliklerine sahip bir kadının fiziksel güzelliğinin bu olumsuz davranışlar nedeniyle gölgelenip anlaşılmadığı ifade edilir. Güzelliğin yalnızca fiziksel görünümle sınırlı olmadığı, kişinin davranışları ve tutumlarıyla da ilgili olduğu vurgulanır. Bu atasözü, olumsuz davranışların bir kişinin dış görünüşünü ve başkalarının onu nasıl algıladığını doğrudan etkilediğini belirtir. Toplumun kadınların güzellik ve davranış algısını nasıl şekillendirdiğini yansıtan bu mecazi anlatım, kibirli ve isyankâr davranışların güzellik üzerindeki olumsuz etkisini abartılı bir şekilde ifade eder ve dinleyiciye etkili bir mesaj iletmeyi amaçlar.

{6} چىرايلىقنىڭ نازى دىۋىنى بىلىك قىلالايدۇ (MM, 2016: 510)

Çiraylıqniñ nazi divini pilik kılalaydu.

“Güzelin nazı, dev bile yola getirir.”

Bu atasözü, fiziksel güzelliğin ve naz yapmanın gücünü vurgular. Güzel bir kadının çekiciliği ve nazı, dev gibi güçlü ve kötü bir varlığı bile etkileyip kontrol edebilecek kadar etkilidir. Bu atasözü, güzelliğin toplumda ne kadar değerli ve etkili bir unsur olduğunu gösterir. Naz yaparak, kaprisli veya cilveli davranarak, insanların istediklerini elde etme kabiliyetini ifade eder. Toplumsal algılar ve stereotipler de bu durumu destekler, güzel kadınların sosyal ilişkilerde avantajlı olduğu ve istediklerini daha kolay elde ettikleri düşünülür. Atasözü, mecazi anlatım ve abartma kullanarak, güzelin nazının etkisini çarpıcı bir şekilde ifade eder. Kadının sosyal ilişkilerdeki etkisi ve gücü, en zorlu durumlarda bile önemli bir rol oynar. Bu atasözü, güzelliğin ve naz yapmanın sosyal ve kişisel ilişkilerdeki gücünü vurgulayan bir ifadedir.

{7} نەرنىڭ ئېزىتقۇسى خوتۇن (MM, 2016: 44)

Erniñ ézitqusi hotun

“Erkeğin şeytanı kadındır.”

Bu atasözü, kadınların erkekler üzerindeki olumsuz etkisini vurgulayan tarihsel bir algıyı yansıtır. Atasözü, geleneksel cinsiyet rolleri ve beklentilerini, erkeklerin güçlü ve kontrol sahibi, kadınların ise pasif ama manipülatif olduğu görüşünü yansıtır. Kadının şeytan olarak tanımlanması, erkeğin davranışlarından kadını sorumlu tutar ve bireysel sorumluluk kavramını zayıflatır. Ayrıca, bu atasözü kadınlara yönelik olumsuz stereotiplerin bir yansımasıdır; kadınları manipülatif ve erkekleri saptırıcı olarak gösterir. Bu durum, kadınların toplumsal rollerini ve değerlerini olumsuz etkileyebilir. Atasözü, kadının erkek üzerindeki güçlü etkisini kabul ederken, bu gücün manipülatif ve kontrol edici olduğunu ima eder. Şeytan ifadesi, kötülük ve hilekarlığın sembolüdür; bu mecazi anlatım, kadının erkeği etkileme gücünü daha çarpıcı bir şekilde ifade eder ve dinleyicinin dikkatini çeker.

{8} نايال كىشى دۇنى قورقۇندۇ (MM, 2016: 766)

Ayal kişi döni qorqutidu.

“Kadın örümceği bile korkutur.”

Bu atasözü, kadının güçlü ve etkili bir varlık olduğunu vurgular. Kadının örümceği bile korkutması, kadının gücünü ve etkisini abartılı bir şekilde ifade eder. Toplumda kadınlara yönelik algılar ve stereotipler, bu tür atasözlerinin yaygınlaşmasına katkıda bulunur. Atasözü, kadının toplumsal ilişkilerde ve hayatta ne kadar etkili olabileceğini vurgular, sadece fiziksel değil, psikolojik ve duygusal olarak da. Örümcek gibi korkutucu kabul edilen bir varlığın bile kadından korkması, kadının sahip olduğu gücün sınır tanımadığını ima eder, toplumsal ilişkilerdeki kadın algısını gösterir.

{9} خوتۇننىڭ دۈشمەنلىكى مىڭ دۈشمەندىن يامان (MM, 2016: 758)

Hotunniñ düşmenliki miñ düşmendin yaman.

“Kadının düşmanlığı bin düşmandan daha kötüdür.”

Bu atasözü, kadının düşmanlığının son derece etkili ve zararlı olduğunu vurgular. Kadının duygusal yoğunluğu ve etkisi, düşmanlık halindeyken daha belirgin hale gelir ve birçok düşmanından daha fazla zarar verebilir. Ancak, bu ifade her kadının düşmanca davrandığını veya düşmanlık duygularını sık sık gösterdiğini ima etmez. Aksine, genel bir ifade olarak kullanılır ve belirli bir durumda veya belirli bir kadının davranışlarına atıfta bulunmaz. Kadının düşmanlığını şeytanın düşmanlığıyla karşılaştırmak, kadının düşmanlığının derinliğini ve etkisini vurgulamak için kullanılan bir mecaz olabilir. Sonuç olarak, bu atasözü, kadınların düşmanlık halindeki etkisinin gücünü vurgularken, her kadının bu şekilde davrandığını ima etmez ve insanların genel olarak duygusal yoğunluğunun ve düşmanlık duygularının etkisini ifade eder.

{10} قاغا جىگدىنىڭ مېۋىسى تولا، ھۇرۇن خوتۇننىڭ ھىيلىسى تولا (MM 2016: 766)

Qağa cigdiniñ mévisi tola, hurun hotunniñ hiylisi tola.

“Karga iğdesinin meyvesi çok, tembel kadının hilesi çok.”

Bu atasözü, karga iğdesinin bol meyvesine rağmen, tembel bir kadının da hilekâr olabileceğini ifade eder. Her ikisi de görünüşte önemsiz veya tercih edilmeyen özelliklere sahip olabilir, ancak aslında zararlı olabilirler. Bu atasözü, şeytanın kurnazlık ve aldatma yoluyla insanları kötülüğe yönlendirme çabalarıyla ilişkilendirilebilir. Şeytanın hilekârlığıyla karşılaştırıldığında, karga iğdesinin bol meyvesi, görünüşte zararsız olanın aslında zararlı olabileceğini vurgular.

{11} قۇشقاچ قېرىسا جاڭگالچى بولۇر، جۇۋان-ئايال قېرىسا يالغانچى بولۇر. (MM, 2016: 778)

Kuşkaç kérésa cañgalçı bolur, cuvan-ayal kérésa yalğaçı bolur.

“Serçe yaşlansa ormancı olur, kadın yaşlansa yalancı olur.”

Bu atasözü, yaşlılıkla ilişkilendirilen farklı davranış örneklerini karşılaştırarak bir noktaya vurgu yapar. "Serçe yaşlansa ormancı olur" kısmı, yaşlılıkla birlikte bir kişinin bilgeleşebileceğini, deneyim kazanabileceğini ve bir konuda uzmanlaşabileceğini ifade eder. Diğer yandan, "kadın yaşlansa yalancı olur" kısmı, kadınların yaşlandıkça yalan söyleme eğiliminde olduklarını öne sürer. Bu durumu şeytanın yalancı özelliğiyle ilişkilendirdiğimizde, şeytan genellikle aldatıcı ve yalan söyleme üzerine odaklanır. Dolayısıyla, "kadın yaşlansa yalancı olur" ifadesi, kadınların yaşlandıkça daha aldatıcı veya yalancı olabileceklerini ima eder.

{12} ئاتقا ئىشىنىپ ئاتلانما، خوتۇنغا ئىشىنىپ شادلانما (MM, 2016: 726)

Atqa işinip atlanma, hotunğa işinip şadlanma.

“Ata güvenip atlama, kadına güvenip sevinme.”

Bu atasözü, güven duygusunun farklı kişilere yönelik farklı sonuçlar doğurabileceğini vurgular. "Ata güvenip atlama" kısmı, ata olan güvenin temkinli olunması gerektiğini ve atı sırf güvenerek atlamanın riskli olabileceğini ifade eder. "Kadına güvenip sevinme" kısmı ise, kadına duyulan güvenin sevinçle karşılanmaması gerektiğini ve kadına güvenmenin dezavantajlı olabileceğini öne sürer. Şeytanın güvensiz özelliğiyle ilişkilendirildiğinde, şeytan genellikle insanları kandırmak ve aldatmak için güveni istismar eder. Bu bağlamda, "kadına güvenip sevinme" ifadesi, kadının güvenilir olmadığını ima eder ve bu güvenin sonucunda sevinmenin hüsrarla sonuçlanabileceğini belirtir.

{13} خوتون كىشىنىڭ ھىلىسى قىرىق ئېشەككە يۈك (MM, 2016:746)

Hotun kişiniñ hiylisi kırık eşekke yük.

“Kadının hilesi kırk eşeğe yüküdür.”

"Kadının hilesi kırk eşeğe yüküdür" atasözü, kadının hile yapma ve aldatma becerisinin büyük ve ağır sonuçlara yol açabileceğini ifade eder. Şeytanın hilekârlık ve aldatma özellikleriyle karşılaştırıldığında, bu atasözü kadının hilesinin de benzer şekilde büyük zararlara neden olabileceğini ima eder. "Kırk eşeğe yük" ifadesi, hilenin büyüklüğünü ve ciddiyetini abartılı bir şekilde vurgulayarak, dinleyiciye hilenin potansiyel zararlarını etkili bir biçimde aktarır. Ancak, bu atasözü kadınların hilekâr ve aldatıcı olabileceği algısını pekiştirir ve bu tür genellemeler her zaman doğru veya adil değildir.

Bu atasözleri, çeşitli temalar etrafında toplanabilir. "Hile ve Aldatma" grubunda, "Kadının hilesi kırk eşeğe yüküdür", "Kadın-erkeğin şeytanı, erkek kadının oyuncağıdır" ve "Kadın şeytana ders verir" atasözleri, kadının hilekârlık ve manipülatif özelliklerini vurgular ve bunların büyük sonuçlara yol açabileceğini ima eder. "Güç ve Etki" grubunda, "Kaprisli kadından albastı bile korkar" ve "Kadın örümceği bile korkutur" atasözleri, kadının toplumsal hayattaki güçlü ve etkili rolünü abartılı bir şekilde ifade eder. "Güzellik ve Cazibe" grubunda, "Güzelin nazı, devi bile yola getirir" ve "Azâzil kadının güzelliği anlaşılmaz" atasözleri, fiziksel güzellik ve naz yapmanın gücünü ve olumsuz davranışların güzelliği nasıl gölgeleyebileceğini anlatır. "Güvensizlik ve Manipülasyon" grubunda, "Ata güvenip atlama, kadına güvenip sevinme" atasözü, kadına duyulan güvenin tehlikeli olabileceğini ve istismar edilebileceğini ima eder. Son olarak, "Olumsuz Stereotipler ve Algılar" grubunda, "Erkeğin şeytanı kadındır", "Serçe yaşlansa ormancı olur, kadın yaşlansa yalancı olur" ve "Kadının düşmanlığı bin düşmandan daha kötüdür" atasözleri, kadınlar hakkındaki olumsuz stereotipleri ve toplumsal algıları yansıtır, kadının olumsuz etkilerini ve düşmanlığını vurgular.

2.2. Kadın-Şeytan İlişkilendirilmesinin Uygur Halk Masal ve Koşuklarındaki Yansımaları

Uygur halk edebiyatı, Uygur Türklerinin tarihi serüvenlerini, zengin yaşam ve üretim tecrübelerini, bilim-irfan bileşimlerini, derin felsefi düşüncelerini, yasa ve yönetmeliklerini, dinî inançlarını, geleneklerini, psikolojik özelliklerini ve Uygur Türklerinin dil kaynaklarını kapsar (Komisyon, 2005: 9). Uygur halk edebiyatının önemli bir kısmını oluşturan Uygur halk masallarının zengin dünyasına baktığımızda insan toplumuna, hayvanlar dünyasına, ilahlar dünyasına dair çok çeşitli ve farklı tipleri bulabiliriz ancak bu tiplerin merkezinde yine insan karakteri yer alır. Çünkü ister tanrı ister cansız nesne olsun diğer tüm karakterler masal karakterlerinin özünde insan karakterini kurgulamaya hizmet eder. Uygur masallarında prensesler, periştiler, kraliçeler, üvey anneler, yetim kızlar, kempirler, cadılar (caduger), yalmavuzlar, cin-albastiler, vb. kadın karakterlere sıklıkla rastlarız. Uygur halk masallarında insana iyilik yapan karakterlerin yanı sıra, insana düşman olan kadın

karakterler de bulunmaktadır. Hepsinin ortak noktası şeytan gibi kötü varlıklarla aynı özelliklere sahip olmalarıdır.

İnsana düşman olan kadın ilahi karakterler: Bu tür karakterler cadılar (جادوگر موماي), yalmavuz gibi insanlığa felaket ve kötülük getiren kötü karakter ve varlıklar örnek verilebilir. Yalmavuz sıklıkla kadın (büyükanne) olarak tasvir edilir. Yedi başlı olduğuna inanılıyor. Yalmavuz, uzak, yabancı yerlerdeki insanlarla ve hayvanlarla beslenen, sihirli güçlere sahip, kana susamış, yırtıcı bir karakterdir. Örneğin Çokan masalında durum böyledir. Masallarda yalmavuz ana karakter olarak değil tali karakter olarak tasvir edilir. Yalmavuz ana karakterinin özelliğini ortaya çıkarmak ve masal yazarlarının sevgisini ve nefretini ifade etmek için bir tür fantastik malzeme görevi görmektedir (Abliz 2008: 16).

Cadı (جادوگر): Büyü yapmayı bilen, sihirli güçlere sahip yalmavuz gibi olumsuz karakterli ikincil bir karakterdir. Büyüsünü bir sihir yapanlar gibi insanlara iyilik yapmak için değil, onlara zarar vermek ve felaket getirmek için kullanır. Ancak kötülüğün şeytanları olarak kabul edilen yalmavuz ve cadılar ne kadar vahşi ve kurnaz olursa olsun, masalın kahramanı olan insan daha doğru erkek ana karakter bilgeliği ve cesaretiyle onları yenecektir. Burada ikincil karakterler olarak tasvir edilen yalmavuz ve cadı cinsiyeti açıkça kadındır. Peki, kötülüğü temsil eden yalmavuz ve cadı neden kadın olarak tasvir ediliyor?

Uygur halk masallarında pek çok ilahi karakter vardır ancak en önemlisi gerçekçi kadın karakterlerdir. Kötü niyetli kadın karakterler: Bu tür karakterler arasında kıskanç prenses, Kempir, açgözlü zengin adamın aç göz karıları ve kötü niyetli ablalar bulunmaktadır. Özellikle kötü niyetli prenses karakteri yaygındır. *Çin Tömür Batur*, *Mestan Kempir*, *Yeril Teşim Yeril* gibi masallarda büyük prensesler, küçük prenseslere ve ondan doğan çocuklara kötü davranırlar. Ayrıca kız kardeşini kıskanan ve onun mutluluğunu göremeyen şeytani kız kardeş karakterler de bulunmaktadır.

Uygur halk masallarında *Mestan Kempir*, kurnaz ve düzenbaz bir kadın karakterdir. O çok kurnazdır ve onun kurnazlığı şeytana bile öğretebilir. Bunun üzerine kötü insanlar planlarını gerçekleştirmek için ondan yardım isterler. Bu karakter genellikle kötü niyetli büyük prenses'in küçük prensesi ve çocuklarını yok etme için kurgulanır.

Sadakatsiz kadın karakterler: Uygur masallarında inançlı, vicdanlı kadın karakterlerin tersine, sadakatsiz, yozlaşmış kadın karakterler gibi olumsuz kadın karakteri kurgulanır. Bunlar zengin kocaları olmalarına rağmen başka erkeklerle oynaş yapan kadınlar veya kocalarını bırakıp başka erkeklerle birlikte kaçan kadınlardır. Bu karakterler "*Tüccarın Oğlu*, *Miras*" ve "*Zeki Kâhya ile Cimri Zengin*" masallarında çok iyi resmedilmiştir.

Uygur Türkleri arasında yaygın olan bazı büyülü masallarda yalmavuz ve şeytanlar insan etiyle beslendikleriyle ilgili inanç vardır. "*Akıllı Batur*" ve "*Üç Kaplan Adam ve Yalmavuz*", "*Köpek ve Kartal*", "*Sinekler Nasıl Oldu?*" gibi masallarında cin-albastıların tüm şehri yiyip bitirdiği ve şehri harabeye çevirdiği anlatılır (İsmail, 2006: 10-20).

Uygur halk sözlü edebiyatının önemli parçalarından biri olan koşuklarda şeytani varlıklardan olan cin-albastılar kadınlar benzetilmektedir. Halk arasındaki yaygın inançlara göre cinlerin saçları uzun, sarı renktedir. Bunlar farklı renklerde giyinmiş bir kadına benzerler. Sırtı kamburdur. İnsanlar onları görse arkalarını göstermezler. Uygur koşuklarında şeytan ve onun türevleri olan, *piri*, *dive*, *cin-albastı*, *dö* gibi kötü varlıkların görünüşüyle ilişkin içerikler bulunmaktadır. Örneğin

«Ezemtü eleykum dö-*piri*,

Ummussebiyan (ayal dive) ermiyi.

Ervahi kebi şayatun,

Dut bilen yadi kıldım séni.»²

«Kosaqliriñ sedeptin,

Liçekliriñ kimhaptin.

Képişliriñ altundin,

Zep yüzlük dö-piri.

Altun iken képişliri,

Ünç-marcan çişliri,

Tuzsiz ikndur aşliri,

Berhem yüzlük dö-piri.

Altun iken kşinlar,

Yinci-marcan çişinlar,

Tuzsizkendur éşinlar,

Kümüş közlük dö-piri.

Şirin-şikerdur söziñlar,

Çolpan iken süpetliriñlar,

Siptilen'gen saçıñlar,

Kelem kaşlık dö-piri.

Evrişim kalpak başiñlarda,

Lehil tac kéşiñlarda,

Hocisaç bađri saçıñlarda,

Kelemer yüzlük dö-piri.

Yeşil tuğluk leşkerler,

Kara saçıñlar béşiñlarda,

Nazu-nimmet éşiñlarda,

Tolđuma saçlık dö-piri.»³

Yukarıdaki koşuklardaki şeytani varlıklarla ilgili içeriklere göre Uygur Türklerinde şeytan bir kadına benzetilmiştir. Uygur Türkleri arasında yaygın olan inançlarda cin-albastılar hoş kokulu şeylere düşkündür. Bu nedenle Uygur Türkleri, cin ve albastıların ele geçirdiğine inandıkları yerlere tütsü yakma geleneğini sürdürdüler. Onlara göre tütsü kokusu cin ve albastıların yiyeceğidir ve cin ve albastıların buldukları yere tütsü konulursa cin ve albastılar bu tütsüden beslenerek tütsü yapanlara zarar vermeden uzaklaşırlar veya insanlara zarar verir. Uygur bahşılar, büyü yapma, hastalıkları iyileştirme ve tedavi etme ritüel faaliyetlerini gerçekleştirmeden önce ardıç ağacı ve biberiye vb. üzerine tütsü yakarlar. Onlara göre, toplulukları (cin ve albastılar) buhurun kokusunu duyar duymaz toplanacaklardır. Yani Uygur bahşıların tütsü yakmanın amacı şeytanları, cin ve albastıları çağırmaktır. Bu tür inanışlar Uygur bahşıların koşuklarına da açıkça yansımaktadır.

² N. Pantisof tarafından derlenen İli bölgesindeki Uygur bahşılarının "Pire Koşukları"ndan bir parça.

³ Rahman Abdurrehim tarafından derlenen, Maralbeşi nahiyesinin Aksak-Maral köyündeki Uygur bahşılarının "Pire Koşuğu"ndan bir parça.

«Ezemtü'eleykum diviler,
 Ezemtü'eleykum piriler,
 Ezemtü'eleykum cinler,
 Ezemtü'eleykum şayatunler,
 Séniñ bariñ méniñ bilen,
 Séniñ hekkiñde arça we kücide buy saldim,
 199 Tuğluğ leşkiri bilen,
 Qazi-mupty piri yigilip-yiglip,
 Cem-cem bolup,
 Esnep-esnep hazir boluñler ya melunler !
 Ezemtü eleykum dö-piri,
 Ummussebiyan(ayal dive) ermiyi.
 Ervahi kebi şayatun,
 Dut bilen yadi kıldim

Uygur halk masallarında, insan karakterlerinin yanı sıra ilahi karakterler, hayvanlar ve cansız nesnelere yer alır, ancak bu masallarda kadın karakterler sıkça kötü güçlerle ilişkilendirilir. Uygur masallarında cadılar, yalmavuzlar, cin-albastılar gibi kadın karakterler insana felaket ve kötülük getiren figürler olarak tasvir edilir. Özellikle yalmavuzlar, yedi başlı ve sihirli güçlere sahip, kana susamış karakterler olarak betimlenir. Masallarda yalmavuz ve cadılar, ana karakterlerin kötülüğe karşı mücadele ettiği figürlerdir. Masallarda ayrıca kıskanç prensesler, kurnaz kempirler ve sadakatsiz kadın karakterler gibi olumsuz kadın tipleri de bulunur. Mestan Kempir, şeytana bile kurnazlığı öğretebilecek kadar kurnaz bir karakter olarak öne çıkar. Sadakatsiz kadın karakterler ise zengin kocalarını aldatmak veya başka erkeklerle kaçmak gibi eylemlerle betimlenir. Uygur halk edebiyatında kadın karakterlerin kötü güçlerle ilişkilendirilmesi, toplumun kadın algısını yansıtan önemli bir unsurdur. Masallarda ve koşuklarda, kadınlar sıklıkla şeytani ve kötücül varlıklar olarak betimlenir, bu da ataerkil düşüncenin edebi eserlere yansıdığını gösterir.

Sonuç

Uygur kültürünün zengin inanç sistemi ve edebi birikimi, toplumsal cinsiyet rolleri ve semboller aracılığıyla şekillenmiş ve bu şekillenme kültürel kimliği derinden etkilemiştir. Kadın figürünün şeytanla ilişkilendirilmesi, mitler, halk masalları, atasözleri ve dini inanışlarla günümüze kadar ulaşan bir olgu olarak dikkat çeker ve bu ilişkilendirme, kadınların toplumsal rollerini ve statülerini belirleyen güçlü bir sembolik anlatı olarak karşımıza çıkar. Uygur Türklerinin tarih boyunca benimsediği Şamanizm, Budizm, Maniheizm ve İslamiyet gibi dinler, kadının şeytanla ilişkilendirilmesinde önemli rol oynamıştır. Şamanizm'de kadın şamanlar hem koruyucu hem de zararlı ruhlarla ilişkilendirilirken, Budizm'de kadınlar şehvet ve dünyevi bağlarla, Maniheizmde Havva kötülükle özdeşleştirilmiştir. İslamiyet'te ise kadınların şeytanla ilişkilendirilmesi, hadislerde ve İslam literatüründe yer alan rivayetlerle desteklenmiştir. Uygur mitolojisinde *albis*, *alkarısı*, *arçura*, *cadılar*, *cinler*, *ecinni*, *kempir*, *peri*, *mıstan* ve *yalmavuz* gibi kötülüğü temsil eden varlıklar genellikle kadın formunda tasvir edilmiş ve bu varlıklar kötülük ile tehlikeleri temsil etmiştir. İslamiyet'in kabulü ile şeytan kelimesi Uygur Türkçesine geçmiştir ve bu dönüşüm, inanç sistemlerindeki değişimi yansıtır. Uygur halk edebiyatında kadın-şeytan ilişkilendirilmesi, atasözleri, masallar ve halk koşuklarında sıkça karşımıza

çıklar. Atasözlerinde kadınlar genellikle kurnaz, manipülatif ve tehlikeli olarak tasvir edilirken, masallar ve koşuklarda da kadınlar şeytani ve kötücül varlıklar olarak betimlenir. Örneğin, "*Kadın-erkeğin şeytani, erkek kadının oyuncuğudur*" atasözü, kadının kurnazlık ve manipülatif özelliklerini vurgularken, "*Kaprisli kadından albastı bile korkar*" atasözü kadının toplumsal hayattaki güçlü ve etkili rolünü abartılı bir şekilde ifade eder. Bu atasözleri, toplumsal algılar ve stereotiplerin bir yansımasıdır. Uygur halk masallarında *cadılar*, *yalmavuzlar* ve *cin-albastılar* gibi kadın karakterler insana felaket ve kötülük getiren figürler olarak betimlenir. Özellikle *mestan kempir*, şeytana bile kurnazlığı öğretebilecek kadar kurnaz bir karakter olarak öne çıkar. Bu karakterler, kadınların şeytani ve kötücül varlıklar olarak algılanmasına katkıda bulunur. Uygur Türklerinin inanç sistemlerinde ve halk edebiyatında kadın-şeytan ilişkilendirmesi, toplumsal cinsiyet rollerinin ve dini inanışların dilsel ve edebi yansımalarını göstermektedir. Bu ilişkilendirme, kadınların toplumsal rollerini ve statülerini belirleyen güçlü bir sembolik anlatı olarak karşımıza çıkar.

Kısaltmalar

MM: *Muhammed, Adil ve Mutellip, Rozimuhammed*

Kaynaklar

Abliz, Hemdulla (2008). "Uygur Halk Çöçeklerindeki Ayallar Obrazı Toğrisida". *Hoten Pédagogika Aliy Téhnikomi İlmiy Jurnili*, 83(1): 15-20.

Ahmed Bin Ali El-Büni Hanbel (1982). *Müsned I-VI*. İstanbul: Çağrı Yayınları.

Alıcı, Mehmet (2018). *Işığın Elçisi Mani ve Gnostik Düşüncesi*. İstanbul: Divan Kitap.

Almas, Turgun (2013). *Uygurlar*. İstanbul: Teklimakan Uygur Neşriyatı.

Asmussen Jes P. (1975). *Manichaeen Literature: Representative Texts. Chiefly From Middle Persia And Parthian Writings Hardcover*. Publisher : Scholars Facsimilies & Reprint.

Başak, Kuzakçı (2018). *Türkish Women History Between 6 And 10 Centuries (Pre-Islamic Period)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Yeditepe Üniversitesi.

Beduhn, Jason (1995). *The Battle For The Body In Manichaeen Asceticism, Asceticism*. (Ed. Vincent L. Wimbush ve Richard Valantasis). New York-Oxford: Oxford University Press.

Berber, Meryem Büşra (2020). *Klasik İslam Filozoflarının Kadın Algısı*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.

Berktaş, Fatmagül (2000). *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın*. İstanbul: Metis Yayınları.

Çelebi, İlyas (2010). Şeytan. *İslâm Ansiklopedisi* içinde. C. 10, 99-101. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Çobanoğlu, Özkul (2009). "Türk Halk Kültüründe Şeytan Telakkisi Üzerine Tespitler". *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 2 (3-4): 269 – 282.

Demir, Erdi (2021) "Kutadgu Bilig'de İnşa Edilen Kadın Kimliği Üzerine Sosyal Bir İnceleme". *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 4: 199-208.

Durmuşoğlu, Kadriye ve Kurt, Abdurrahman (2008). "Üç Kur'an Yorumunda Kadının Ötekiliği". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2: 621 - 648.

Ebü Davüd (1992). *Sunenu Ebf Davud 1-V*. Der: Suleyman İbn El-Eş'as İbn İshak El-Ezdi Es-Sicistani. İstanbul: Çağrı Yayınlan.

- El-Buhari (1992). *El-Cami'u'l-Musnedu's-Sahfhu'l-Muhtasar Min Umuri Rasulillah (S) ve Sunenihf Ve Eyyamihf*. Der: Muhammed İbn İsmâ'il. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- El-Tirmizî (1992). *Sunenu't-Tirmizî (El-Cdmi'u's-Sahfh) 1-V*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Faure, Bernard (2009). *The Power Of Denial: Buddhism, Purity, And Gender*. New Jersey: Princeton University Press.
- Gürkan, Salime Leyla (2013). Yılan. *İslâm Ansiklopedisi* içinde. C. 43, 527-529. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Héububulla, Abdurehim (2000). *Uygur Étnografiyisi*. Ürümçi: Xinjiañ Helk Neşriyati.
- İbn Mace (1992). *Sunenu İbn Mace I-11*. Der: Ebü 'Abdillâh Muhammed İbn Yezid El-Kazvini Ve Muhammed Fu'ad Abdülbaki. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- İbn Nedim (1994). *Kitab'ül Fihrist*. Beyrut: Daru'l Marefa.
- İnan, Abdülkadir (1976). *Eski Türk Dini Tarihi*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- İnan, Abdülkadir (2000). *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller Ve Araştırmalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İnayet, Alimcan (2009). "Bugünkü Uygurlarda Şamanlık ve Bir Şaman Duası: Azâim Koşığı". *Halkbilimi Dergisi*, 2(3 4): 38-52.
- İnayet, Alimcan (2010). *Türk Dünyası Efsane ve Masallarında Bir Dev Tipi Yalmavuz/Celmoğuz*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- İsmayil, Osman (2006). *Uygur Séhirlik Çöçekliri Heçkide Tetkikat*. Ürümçi: Şincañ Univérsitéti Neşriyati.
- Karakurt, Deniz (2012). *Türk Mitoloji Ansiklopedisi*. C.1. E-Kitap.
- Karizi, Adil Ğappar (2015). "Uygurların Cin-Albasti İşençiliri". E-kitap.
- Kaya, Ceval (1994). *Uygurca Altun Yaruk, Giriş-Metin ve Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Muhammed, Adil ve Mutellip, Rozimuhammed (2016). *Uygur Helk Mağal-Temsilliri*. Ürümçi: Şincañ Medeniyet Neşriyati.
- Muslim (1968) *Sahih-i Muslim ve Tercümesi*. (çev.: Mehmed Sofuoğlu). İstanbul: İrfan Yayınları.
- Susan, Murcott (1991). *The First Buddhist Women: Translations And Commentary On The Therigatha*. Kaliforniya: Parallax Press.
- Sülayman, Esed (1994). "Altay Kültür Dairesindeki Yalmavuz Tipi". *Miras*, 1(31): 11-20.
- Şahin, Süreyya (1993). Cin. *İslâm Ansiklopedisi* içinde. C. 8, 5-8. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Taslaman, Caner ve Taslaman, Feryal (2019). *İslam ve Kadın*. İstanbul: İstanbul Yayınevi.
- Tokyürek, Hacer (2016). "Eski Uygur Budist Metinlerinde Şeytan, Yılan, Kadın İlişkisi". *Türkiyat Mecmuası*, 1: 301 – 310.
- Tuğ, Salih (1991). Azâzil. *İslâm Ansiklopedisi* içinde. C. 4, 311-312. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Tuksal, Hidayet Şefkatli (2012). *Kadın Karşıtı Söylemin İslam Geleneğindeki İzdüşümleri*. Ankara: Otto Yayınları.

Turan, Şerafettin (1994). *Türk Kültür Tarihi*. Ankara: Bilgi Yayınları.

Türker, Rıza (2008). *Anadolu ve Türk İnanışları'na Ait Ögelerin, Son Dönem Türk Korku Sineması'nda Hikâye Olarak Kullanılması: Alkarısı İnanıcı*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.

Ulutaş, Ejder (2019). *Eril Kodlar Kışkacında Kadınlık Halleri: Kumalık, Aile Kurumuna Farklı Bakışlar*. (Ed. Ö. Altınsu Sönmez ve G. Aksan). Konya: Çizgi Kitapevi.

Uygur Helk Edebiyatı Kamusi (2005). Ürümçi ve Beijing: Merkezi Milletler Neşriyatı ve Xinjiañ Helk Neşriyatı.

Yıldız, Hüseyin (2013). "Eski Uygur Türklerinde Şeytan Kavramı". *Milli Folklor*, 100: 213 – 224.

Yusuf Has Hacib (2019). *Kutadgu Bilig*. (Günümüz Türkçesine Uyarlayan: Muzaffer Tunçel). (Ed. Halil Aşıcı). Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Gençlik ve Spor Bakanlığı.

İnternet Kaynakları:

URL-1: İkinci, Ekem Buğra (2016). "Shamanism: A Practice Of Early Turkic Beliefs", <https://www.ekremlu.com/Article/?Id=705&Shamanism:-A-Practice-Of-Early-Turkic-Beliefs> (Erişim: 19.03.2024).

URL-2: "Eski Ahit: Yaratılış/2: 21-23", <https://kutsalkitap.info.tr/?q=yar%202:21>, (Erişim: 11.03.2024).

URL-3: "İslamoğlu, Mustafa (2020). "Sizin Şeytanınız Kim?", <https://Mustafaislamoglu.Com/Siretul-Kuran-24-Ders-Sizin-Seytaniniz-Kim/> (Erişim: 02.04.2024).

URL-4: "Buhhari, Enbiya: 25, Müslim, Rada': 63" <https://islam-tr.org/konu/havva-olmasaydi-kadinlar-ihanet-etmezdi-hadisini-nasil-anlamaliyiz.57515/> (Erişim: 03.04.2024).

URL-5: "2/Bakara, 34-36". <https://kuran.diyaret.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/bakara-suresi-2/ayet-34-36/kuran-yolu-meali-5>, (Erişim: 14.04.2024).